

3. Связи с общественностью как социальная инженерия / Под ред. В. А. Ачкасовой, Л. В. Володиной. – СПб.: Речь, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pr-engineering.narod.ru/vvedenie.html>
5. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги. Т. 1 – Чары Платона / К. Р. Поппер; пер. с англ. под общ. ред. В. Н. Саудовского. – М.: Международный фонд «Культурна инициатива», 1992. – 448 с.
6. Гончарук В. П. Виборча система як чинник розвитку партійної системи / В. П. Гончарук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2003. – № 56-61. – С. 148 – 151.

УДК 349.6:504.5(477)

Гавриш Н. С., НУ "ОЮА"

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ ЩОДО РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ҐРУНТІВ

В статті розглядаються теоретико-правові засади основних понять і термінів щодо раціонального використання та охорони ґрунтів. Встановлено неідентичність термінів «земля» та «ґрунт», які є не однопорядковими і не слід їх ототожнювати. Розкриті поняття «ґрунт», «ґрунтова маса» і «ґрунтова суміш». Ґрунт є самостійним об'єктом еколого-правових відносин і визначене поняття повинно широко застосовуватися в екологічному праві України.

В статье рассматриваются теоретико-правовые основы понятий и терминов относительно рационального использования и охраны почв. Установлена неидентичность терминов «земля» и «почва», которые являются не однопорядковыми и не следует их отождествлять. Раскрыты понятия «почва», «почвенная масса» и «почвенная смесь». Почва является самостоятельным объектом эколого-правовых отношений и данное понятие должно широко применяться в экологическом праве Украины.

This article deals with the theoretic and law fundamentals of the notions and terms of rational use and protection of the soil. There is no identity determined of the terms "ground" and "soil", which are not similar and may not be identified. The notions "soil", "soil mass" and "soil mixture" are revealed and interpreted. "Soil" is a separate thing of ecological and legal relations and the mentioned notion has to be widely applied by the Environmental Law of Ukraine.

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття людство усвідомило загрозу глобальної екологічної катастрофи як наслідку природо-підкорювальної діяльності. Замість антропоцентричної парадигми природокористування на конференції ООН в Ріо-де-Жанейро 1992 року була прийнята Декларація стійкого розвитку суспільства (sustainable development), згідно з якою вплив на довкілля повинен залишатися в межах екологічної ємності біосфери, тобто щоб не руйнувалася природна основа функціонування людства, а задоволення його потреб повинно здійснюватися без шкоди для прийдешніх поколінь.

В останні роки поняття природокористування набуває розширеного тлумачення і розглядається як система тісно пов'язаних локальних, регіональних і глобальних заходів, в яких реалізується охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів та їхнє відновлення. Нова ідеологія природокористування вимагає перегляду багатьох уявлень, що склалися з чисто споживацьких позицій.

Для землеробської науки і практики така метаморфоза уявлень про природокористування означає насамперед переосмислення самого предмету і об'єкту землеробства, де ґрунт є базовим компонентом біосфери, а поняття «земля» необхідно розглядати не тільки як засіб виробництва. Важливе місце в структурі природних ресурсів України мають кліматичні (переважно інсоляційно-теплові) і ґрунтові. При цьому перші не завжди стабільні, змінюються по роках і дуже важко піддаються управлінню. Фундаментальним природним ресурсом і природною продуктивною силою за займаним простором, неперервністю залягання, стабільністю в часі, потужним енергетичним, хімічним і екологічним потенціалом є родючі ґрунти.

Об'єктом земельних відносин, які є предметом земельного права, є земля, а точніше – землі.

Поняття «земля» багатозначне і розглядається в різних ракурсах: важливий виробничий ресурс, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві, предмет праці, просторовий базис для розміщення і розвитку всіх галузей господарства, угіддя, надра, середовище життя рослин, мікроорганізмів, тварин, людини, територія держави, синонім Всесвіту, соціальна інфраструктура, джерело задоволення матеріальних і духовних потреб людини тощо.

З позицій нової ідеології природокористування всі перераховані аспекти поняття «земля» повинні бути інтегровані на біосферній

основі, оскільки землі слід розглядати як природно-територіальні комплекси в усій повноті ландшафтно-екологічних зв'язків. При всякому антропогенному втручанні необхідно враховувати природні закономірності функціонування природно-територіального комплексу як ділянки географічної оболонки Землі. Отож «землі» – це ділянки біосфери.

Землі є природно-територіальними комплексами, які характеризуються певними екологічними і соціально-економічними умовами (геологічними, геоморфологічними, кліматичними, літологічними, біоценотичними, соціально-інфраструктурними), які виконують різні функції: екологічні, господарські, соціально-економічні, ресурсні, рекреаційні тощо.

Землю як частину матеріального світу вивчають природничі науки. Юридичні аспекти поняття «земля» враховують той вихідний факт, що вона є частиною природного середовища. Термін «земля» вживається різними галузями права. У конституційному праві найчастіше термін «земля» як певна територія, на яку поширюється суверенітет держави. Конституція України, окрім того закріпила значення землі як об'єкта власності, «основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави» (ст. 14). Отож, враховуючи унікальне значення землі, вона взята під охорону насамперед самої держави, що має істотні юридичні наслідки.

Інші галузі права (адміністративне, цивільне, кримінальне) містять конкретні норми про охорону земель відповідними галузевими способами. Найчастіше при цьому фігурує в законодавстві термін «земля». Цей термін є багатозначним. На думку В. В. Петрова, у взаємовідносинах з людиною земля виступає в комплексі екологічних, економічних, господарських, демографічних і політичних чинників [11, с. 30].

На відміну від інших об'єктів власності, земля є продуктом самої природи вона виникла та існує незалежно від волі та свідомості людей, без будь-якого сприяння з їхнього боку. Це відрізняє землю від інших об'єктів права власності, створених працею людини, її виробничою діяльністю [10, с. 28].

Як зазначає Г. О. Аксеньюк, земля є природною і необхідною передумовою всякого суспільного виробництва, у тім числі пов'язаного з розвитком сільського господарства, з використанням предметів природи і довкілля [1, с. 44].

У земельному праві термін «земля» більш тотожний терміну «територія», оскільки їй властиві кількісні, тобто територіальні

(просторові) характеристики, тому що вона обчислюється спочатку за площею, а потім за іншими показниками родючості [6, с. 130].

На думку Л. Б. Шейніна, який першим звернув увагу на неідентичність термінів «земля» і «грунт», закон не уточнює розуміння поняття «земля», зважаючи на його побутове значення [15, с. 162]. Водночас, у побуті землею називають і верхній родючий шар земної поверхні, особливо на орних угіддях (тобто грунт) і ґрунти, що втратили ґрунтовий покрив (підґрунтя), і загалом всяку тверду поверхню (за винятком льоду) – виходи скельних порід, піски, торфовища тощо. Окрім цього, землею повинна вважатися і така поверхня, яка виходить з-під вод, що її покривають, наприклад, у випадку пересихання рік, озер чи інших водойм. Керуючись цим розумінням термін «земля» найзагальніше можна окреслити як будь-яку природну тверду поверхню, і в цьому випадку поняття «грунт» було б поглинуте поняттям «земля». З такою логічною конструкцією можна було б погодитися, коли б ґрунти не відрізнялися від нижчих шарів земної поверхні, не змінювалися під дією людини і не мали б унікальної властивості – родючості. Для земель, що використовуються в сільському чи лісовому господарстві, суттєве значення має ґрунтовий покрив. Коли ґрунти будуть змиті, розвіяні чи зіпсовані якимось способом, то земля в розумінні твердої поверхні залишиться, проте її господарська цінність знизиться або навіть буде зведена нанівець. Проте для цілей землеробства, лісівництва, лувництва ґрунти потрібні не лише як поверхня, але і як середовище для вирощування корисних рослин [4, с. 14].

На основі аналізу нормативно-правових актів П. Ф. Кулинич констатує, що земельне законодавство орієнтувалося на повсякденне значення слова «земля», під яким розуміють і верхній родючий шар земної кори, у першу чергу сільськогосподарські угіддя, і ділянки, що втратили ґрунтовий покрив, і взагалі будь-яку тверду поверхню суші [7, с. 81].

Земельний Кодекс України, регламентуючи відносини щодо земель сільськогосподарського призначення (ст. 19 ЗК України), правильно вживає юридичний термін «землі», а не «земля», як це має місце (не завжди виправдано) стосовно інших категорій земель. Слід розмежовувати поняття «землі» і «земля». Природна (біологічна) обумовленість терміну «землі» робить їх особливим об'єктом правових відносин, істотно відмінним від терміну «земля», під яким слід розуміти відокремлену від природного середовища працею людини певну частку (масу) речовини, частину

матеріального світу (а не природного середовища), вміщену в якусь ємність (вагони, контейнери, пакети тощо). Маса землі вимірюється відповідними одиницями маси (тоннами, кілограмами тощо), у той час як площа земель – гектарами (чи м², км² тощо).

Поняття «земля» і «грунт» не є однопорядковими і не слід їх ототожнювати.

У практичному плані розуміють землю як двомірне просторове утворення (має довжину і ширину). Грунт характеризується цими двома вимірами, але головним для нього є третій вимір – вертикальний: ґрунтовий профіль з вираженими і властивими тільки йому генетичними горизонтами, в якому зосереджений його біологічний потенціал (родючість), який не має аналогів і за правильного ставлення до ґрунту практично невичерпний.

Існують три спеціальні галузі права, в яких «земля» і «ґрунти» є основним об'єктом правового регулювання і правової охорони, а саме: земельне право, аграрне право, екологічне право. Серед них є свої особливості.

Земельне право – це сукупність правових норм, що регулюють відносини з використання та охорони земель.

Аграрне право сфокусоване переважно на землях сільськогосподарського призначення. Вони мають особливий – пріоритетний правовий режим. Землі всіма аграрними суб'єктами, незалежно від форм власності на них, використовуються не як просторовий базис, а як основний засіб виробництва продукції сільського господарства. Продуктивною силою землі тут виступає її верхній шар – ґрунти, а тому в аграрному законодавстві, окрім терміну «земля» (а правильніше мало би бути «землі») широко використовують і термін «ґрунти». Отже, ґрунти є об'єктом правової охорони земель сільськогосподарського призначення.

Екологічне право регламентує комплекс відносин у сфері раціонального природокористування, у тім числі і землекористування, яке включає до свого змісту і охорону природних об'єктів, насамперед землі.

У ряді публікацій ґрунти не завжди визнають самостійним об'єктом земельних правовідносин, виходячи з того, що родючість властива тільки землям сільськогосподарського призначення, і тому поняття «земля» і «грунт» рівнозначні [8, с. 27].

Не можна погодитися з висловлюваннями Г. В. Чубукова, що «земля – це частина земної кори, розташована над надрами, що іменується ґрунтовим шаром або територією» [14, с. 48], а також

В. К. Гуревського про те, що в юридичному значенні «земля – це поверхня, що охоплює шар ґрунту» [5, с. 57], адже ґрунт – це самостійне природно-історичне тіло зі своїми властивостями і утворює на поверхні землі ґрунтовий покрив, а не шар.

Термін «ґрунти» вужче поняття, ніж «земля». Проте і цей термін не є однозначним. В одному розумінні – це самостійне природно-історичне тіло, а в іншому – засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. Ці два аспекти поняття взаємопов'язані, адже без природних чинників ґрунт не може бути засобом виробництва. З огляду на це, важливе значення має комплексна наука соціоекологія, яка вивчає весь природний комплекс з усіма його складними взаємозв'язками.

Аналізуючи питання об'єкту земельних і цивільних правовідносин, Н. І. Титова стверджує, що Земельний Кодекс України правомірно вирішив його на користь земельно-правової доктрини. У Цивільному кодексі України лише констатується право власності на землю (земельну ділянку) з відсилочною нормою до іншого закону (Земельного Кодексу України): встановлюються суб'єкти права власності на землю (земельну ділянку), склад яких спеціалізується в земельному законодавстві. Останнє регулює і права та обов'язки зазначених суб'єктів [13, с. 12].

Віднесення детальної регламентації земельних відносин до Земельного кодексу є цілком правомірним явищем, оскільки землі не є майном (а саме майно є об'єктом цивільних відносин). Тому Цивільний кодекс регулює переважно не самі земельні відносини, а певні майнові відносини, похідні від них. Зокрема, це право власності на забудову земельної ділянки, самочинне будівництво, право на земельну ділянку при придбанні будинку, будівлі чи споруди, що розміщені на ній, тощо.

Як зазначає Н. Н. Мисник, «земельна ділянка – це така правова абстракція, за якою приховується земна поверхня, а не родючий шар ґрунту» [9, с. 61]. Не всі земельні ділянки покриті ґрунтом, а саме в законодавчому визначенні земельної ділянки не вказано про наявність ґрунту. Земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами (ст. 79 ЗКУ). Це значно збіднює це поняття і очевидно необхідно говорити про ґрунти земельної ділянки.

Вперше в історії кодифікації земельного законодавства України «ґрунти земельних ділянок» виділено в окремий «об'єкт особливої

охорони» (ст. 168 ЗКУ). Земельна ділянка є частиною земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами (ст. 79 ЗКУ). Отже, земельна ділянка характеризується насамперед кількісними показниками земель, зокрема їхньою певною фіксованою локалізованою площею. Проте вона має і певні якісні показники та кадастрову оцінку. Останні положення притаманні ґрунтам земельних ділянок. Слід зазначити, що юридична «прив'язка» поняття «ґрунти» до земельних ділянок не є вдалою, оскільки ґрунти властиві землям сільськогосподарського призначення як якісна характеристика (родючість) їхнього верхнього шару, а тому притаманна не лише вже гранично визначеним їх частинам (земельним ділянкам).

Аналізуючи визначення поняття «ґрунт», наведене у ст. 1 Закону України «Про охорону земель», П. Ф. Кулинич констатує, що в земельних правовідносинах ґрунти як об'єкт виступають у двох формах: як ґрунтовий покрив і як ґрунтова маса. Він вважає, що слід закріпити у законодавстві термін «ґрунтовий покрив». Під цим поняттям слід розуміти сформований на поверхні Землі ґрунтовий шар, який у поєднанні з землею функціонує як природний об'єкт, засіб виробництва та операційний базис [7, с. 85].

На жаль, з цим визначенням ми не можемо погодитися, оскільки ґрунтовий покрив – це поверхнева частина літосфери, перетворена дією фізичних, хімічних біологічних чинників на складну впорядковану тривимірну структуру з рослинним покривом. Ґрунтовий покрив Землі – це багатофакторне утворення, яке відображає у своїй будові різні особливості природного середовища [12, с. 250].

Аналізуючи поняття «ґрунтова маса», П. Ф. Кулинич стверджує, що це відокремлений від земельної основи (земельної ділянки) ґрунтовий покрив, який можна використати для нанесення на інші ділянки земної поверхні (земельні ділянки) з метою відновлення чи підвищення властивостей цих ділянок як елементів довкілля та засобу аграрного чи лісогосподарського виробництва, об'єктів рекреації тощо [7, с. 86]. Зауважимо, що автор визначення допустив низку неточностей. По-перше, «ґрунтова маса» – це не є відокремлений від земельної ділянки ґрунтовий покрив, а ґрунт, взятий з поверхневих горизонтів ґрунтового профілю. По-друге, знятий ґрунт не може бути використаний для відновлення чи підвищення властивостей земельної ділянки, а може бути використаний для покращення властивостей ґрунтів або підґрунтя іншої земельної ділянки чи

певної території. Питання зняття будь-якого ґрунту з певної поверхні і зокрема родючого шару, його складування, нанесення на певні частини території та відновлення його еколого-продуктивних функцій потребує подальшого правового вирішення.

Очевидним є виокремлення поняття «ґрунтова суміш», яке відрізняється від поняття «ґрунтова маса». Ґрунтова суміш – це відокремлені чи відібрані від природних частини ґрунтів, технологічно змішані і призначені для використання з різною метою, переважно як органо-мінеральні компости. На практиці, а також у деяких правових актах часто як поняття тотожне до «ґрунтова суміш» використовують термін «земля».

Уявлення про ґрунти як специфічний природний та господарський об'єкт не одержали визнання в Основному Законі країни.

Очевидним є те, що «земля» мається на увазі не просто земна поверхня, а передусім поверхня з родючим ґрунтом, здатна до біопродукційних і всіх інших локальних і глобальних екологічних функцій, спроможна гарантувати, окрім одержання продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, також і передбачене ст. 50 Конституції України право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Тому буде логічним до переліку об'єктів, які становлять власність Українського народу, після слова «земля» додати «ґрунти». Зауважимо, що ще на початку XVIII століття відомий російський синолог Н. Я. Бічурін пишучи про рельєф того чи іншого регіону Китаю вживав слово «земля»: рівна, похила, горбиста, а коли мова заходила про ґрунти, то вживав найчастіше «ґрунти земель» [2, с. 32].

Поповнення переліку природних ресурсів терміном «ґрунти» сприяло б ощадливому ставленню до них і господарському підходові до їхнього використання, а також розвиткові законодавства про охорону ґрунтів, законодавства про рекультивацію земель, порушених будівельними, гірничими та іншими роботами.

Юридичні аспекти поняття «земля» враховують той факт, що вона – частина природного середовища.

Поняття «ґрунти» в юридичному аспекті пов'язане з природною властивістю родючості, а отже, зі значенням їх як основного і незамінного засобу виробництва продукції сільського господарства.

У земельному законодавстві часто вживають термін «територія», який ближчий до значення «земля», ніж до значення «ґрунти». У тих випадках, коли першочергове значення має родючість ґрунтів, кількісні показники є вже другорядними.

Земельний Кодекс України вперше виділив таку підкатегорію земель сільськогосподарського призначення, як «особливо цінні землі» (ст. 150). До них належать чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах, лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти, темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лесах, глеюваті бурі гірсько-лісові та дерново-буроземні глибокі і середньоглибокі ґрунти, дерново-підзолисті суглинкові ґрунти, торфовища з глибиною залягання торфу більше 1 м і осушені незалежно від глибини, коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму, дернові глибокі ґрунти Закарпаття, землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів, землі природно-заповідного фонду, землі історико-культурного призначення.

Зміни і доповнення внесено Земельним Кодексом України 2001 р. у порядок управління в галузі використання та охорони земель, у тім числі ґрунтів.

Поняття «ґрунти» юридичне, притаманне лише землям сільськогосподарського призначення, які становлять пріоритетну категорію земель України. Водночас функціонування ґрунтів як головного засобу виробництва без землі поки що неможливе в широких масштабах [3, с. 348]. Тому поняття «ґрунту» як самостійного об'єкта еколого-правових відносин повинно широко застосовуватися в екологічному праві України.

Література:

1. Аксененко Г. А. Рациональное использование сельскохозяйственных земель в СССР и охрана почв / Г. А. Аксененко // Советское государство и право. – 1980. – № 6. – С. 43-47.
2. Бичурин Н. Я. Земледелие в Китае / Н. Я. Бичурин. – СПб., 1844. – 311 с.
3. Гавриш Н. С. Ґрунти як об'єкт правової охорони / Н. С. Гавриш // Вісник Львівського ун-ту. Сер. юрид. – Львів, 2000. – Вип. 5. – С. 346-349.
4. Гавриш Н. С. Правова охорона ґрунтів в Україні / Н. С. Гавриш. – Одеса, 2008. – 228 с.
5. Гуревський В. К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення: монографія / В. К. Гуревський. – Одеса: Астропринт, 2000. – 136 с.
6. Зарьков В. М. Почва как объект правовой охраны / В. М. Зарьков // Советское государство и право. – 1981. – № 5. – С. 128-132.

7. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони ґрунтів в Україні / П. Ф. Кулинич // Земельне право. Бюлетень Міністерства юстиції України. – № 2 (88). – 2009. – С. 79-88.
8. Луначенко А. В. Земли сельскохозяйственного назначения: правовой режим использования гражданами на праве собственности / А. В. Луначенко. – Одесса: Латстар, 2002. – С. 27.
9. Мисник Н. Н. К понятию земельного участка / Н. Н. Мисник // Государство и право. – 2005. – № 10. – С. 57-66.
10. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР / В. Л. Мунтян. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 28-29.
11. Петров В. В. Формы земельной собственности и предмет земельного права / В. В. Петров. // Вестник МГУ. – 1992. – № 5. – С. 30.
12. Позняк С. П. Ґрунтовий покрив / С. П. Позняк // Екологічна енциклопедія Т. 1. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2006. – С. 250-251.
13. Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання / Н. І. Титова // Право України. – 1998. – № 4. – С. 12.
14. Чубуков Г. В. Земельная недвижимость в системе российского права / Г. В. Чубуков // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 42-51.
15. Шейнин Л. Б. Почва как особый объект права государственной собственности / Шейнин Л. Б. // Правоведение. – 1995. – № 2. – С. 161 - 164.

УДК 340.123(477).19"

Кормич А. І., НУ «ОЮА»

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНИЦЬКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЙ УКРАЇНИ ХХ ст. ТА ЇХ ВПЛИВ НА СУЧАСНИЙ ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізовані погляди на проблеми державності теоретиків і державно-політичних діячів України ХХ століття. Показаний їх вплив на формування сучасних тенденцій правової і політичної теорії і практики.

В статтє проанализированы взгляды на проблемы государственности теоретиков и государственно-политических деятелей Украины XX века. Показано их влияние на формирование современных тенденций правовой и политической теории и практики.